

VENDI I GREQIZMAVE NË TERMINOLOGJINË SHKENCORE

Dr. Antela Voulis

E-mail: antelavoulis@yahoo.com

PËRMBLEDHJE

Greqishtja është një gjuhë që gjithmonë i ka dhënë njerëzimit në shkencë, kulturë dhe art. Terminologjia e saj zbatohet kudo, nga mikro te makro-kozmosi, nga filozofia te ekonomia. Ne me të vërtetë mund të përkthejmë tekste të ngarkuara me terma shkencorë grekë, por ose do t'i perifrarojmë në gjuhën tonë (ato jo të ngulitura mirë në shqipe), gjë që do të çonte në shtrirjen ose zgjerimin e tekstit origjinal, ose do t'i lëmë termat siç janë. Në çdo përkthim, është mirë që përkthyesi të mbajë parasysh publikun të cilit i drejtohet. Një publik i specializuar në një fushë të veçantë e ka të vështirë të pranojë një përkthim vulgar, ashtu si masa e zakonshme (populli) e ka shumë të vështirë, në mos të pamundur, të pranojë ose të kuptojë një përkthim tejet teknik. Në këtë artikull nxjerrim në pah probleme të përkthimit të termave grekë në gjuhën shqipe. Si korpus gjuhësor na ka shërbyer ligjëratat e ekonomistit dhe politikanit të madh grek z. Ksenofon Zolotas, ligjëratë të cilën e ka mbajtur më 2.10.1959 në Nju-Jork para Bankës Ndërkombëtare për Rindërtim dhe Zhvillim. Duke qenë se kjo ligjëratë e rrallë, e cila patjetër që mund të ketë hyrë në analet e gjuhësisë, ekonomisë e diplomacisë greke, na ra në dorë, ne e kemi sjellë në shqipe në dy variante: përkthimi i parë i qëndron më pranë origjinalit (tekst i kuptueshëm vetëm nga specialistët), ndërsa i dyti mëton t'i përshtatet pritshmërive të një publiku sa më të gjerë. Në fund do të tregojmë përparësitë e secilit variant përkthimi.

Fjalët çelës: terminologji, terma shkencorë, përkthim, gjuhë

ABSTRACT

Greek is a language that has always given humanity in science, culture and art. Its terminology applies everywhere, from the micro to the macro-cosmos, from philosophy to economics. We can really translate texts loaded with Greek scientific terms but either we will paraphrase them in our own language (those not well embedded in Albanian), which would lead to extension or expansion of the original text, or we shall leave the terms as they are. In any translation, the translator is good at keeping in mind the audience s/he is addressing. A public specializing in a particular field finds it difficult to accept a vulgar translation, just as the ordinary mass (the people) find it very difficult, if not impossible, to accept or understand a highly technical translation. This article highlights the problems of translating Greek terms into Albanian. The lecture of the great Greek economist and politician Mr. Ksenofon Xenophon served us as a linguistic corpus, lecture which he held on November 2, 1959 in New York before the International Bank for Reconstruction and Development. Since this rare lecture, which may have entered the annals of Greek linguistics, economics and diplomacy, has come to our disposal, we have brought it into Albanian in two variants: The first translation is closer to the original (text only understood by specialists!), While the second tends to fit the expectations of a wider audience. At the end we show the advantages of each translation variant.

Keywords: language, scientific terms, terminology, translation

Hyrje

Sot shumë lëmenj të shkencës e të teknikës pasurohen me terma të rinj, por nuk duhet harruar që bazën e tyre e kanë tek gjuhët e antikitetit. Bëhet fjalë për greqishten e vjetër dhe latinishten. Në thuajse çdo pjesë të botës ka njerëz të arsimuar që kanë njohuri të gjuhës greke. Në shumë vende të botës, edhe në ditët e sotme greqishtja mësohet si gjuhë e dytë nëpër shkolla dhe universitete. Universaliteti i greqishtes provohet edhe nga fakti se një material i një fushe shkencore në një gjuhë të huaj mund të lexohet më me lehtësi, sesa një material tjetër në të njëjtën gjuhë që flet për një temë të përgjithshme. Arsyeja për këtë është se shumë fjalë të përdorura nga shkencëtarët në vende të ndryshme të botës kanë një burim të përbashkët, greqishten. Terminologjia shkencore ka karakter të theksuar ndërkombëtar, aq sa disa pretendojnë se ajo është aq afër të qenit një gjuhë pothuajse ndërkombëtare.²⁰¹

Dihet tashmë se në fusha të ndryshme të shkencës, fjala vjen në filozofi, në mjekësi, shkencë të natyrës hasim gjithmonë terma, koncepte, nocione, fjalë të cilat janë me burim nga greqishtja. Për ta bërë bindës shtjellimin tonë, do të sjellim një shembull të rrallë, të qenësishëm se si mund të ligjërohet në njërin prej gjuhëve më të mëdha, siç është anglishtja duke përdorur kryesisht fjalë me burim nga greqishtja. Dhe kjo nuk ndodh sot, por 60 vjet më parë në Nju-Jork.

Ligjërata e mëposhtme, edhe pse është në atë formë me vetëdije të plotë të autorit, dëshmon se sa e pranishme është fjala greke në gjuhë të ndryshme të botës.

Kemi marrë në shqyrtim ligjëratën e thukët të ekonomistit të famshëm grek Ksenofon Zolotas²⁰², mjeshtër i rrallë i përdorimit të fjalës greke dhe termave grekë në rrafsh ndërkombëtar dhe e kemi sjellë në shqipe.

Ligjërata e Ksenofon Zolotas para Bankës Ndërkombëtare për Rindërtim dhe Zhvillim më 2 tetor 1959, në Nju-Jork

Ekonomisti grek Z. Zolotas, më 2 tetor 1959, gjatë një mbledhjeje në BNRZH në Nju-Jork (Banka Ndërkombëtare për Rindërtim dhe Zhvillim), mbajti një fjalim, i cili shquhet për përdorim, pothuajse nga fillimi në fund, të fjalëve me burim grek. Ka

201 Oscar E. Nybakken: Greek and latin in scientific terminology, The Iowa State University Press, 1979, f. 28.

202 Ksenofon Zolotas (Ξενοφών Ζολώτας) lindi në Athinë, më 26 mars 1904 dhe vdiq më 11 qershor 2004, po në Athinë. Qe pasardhës i një familjeje të pasur argjendarësh me origjinë nga Rusia. Zolotasi shquhej si ekonomist dhe politikan i madh grek, i cili arriti gjer në postin e kryeministrit të Greqisë në vitet 1989-1990. Zolotasi ka qenë një mbrojtës i paepur dhe i flakët i gjuhës greke gjatë gjithë jetës, sidomos kur ushtronte detyrën e guvernatorit të Bankës së Greqisë dhe atë të administratorit të Borxhit publik grek. Gjatë mbledhjeve të niveleve të larta, asambleve të Bankës Botërore etj. shkëlqente me aftësitë e tij ligjëruese sa në lidhje me profesionin, aq edhe në lidhje me rëndësinë që i jepte përdorimit të termave grekë.

qenë një fjalim (jo i vetmi), i cili i tregon mbarë botës, sidomos gjuhëve të mëdha e të zhvilluara, se në fjalorin e tyre kanë zënë vend shumë fjalë me origjinë greke.

Sipas tij mund të “flitet greqisht” në shumë gjuhë të botës. Po sjellim një nga fjalimet e tij lidhur me këtë çështje. Sigurisht, ka qenë fjalim me vetëdije të plotë disi i qëllimshëm, i stilit të lartë e tejet të përzgjedhur, i cili nuk mund të kuptohet lehtë nga njerëzit e zakonshëm apo bashkatdhetarët e tij grekë. Ne jemi përpjekur ta sjellim në shqipe qëllimisht në dy variante:

Në variantin e parë²⁰³, përkthyer në këtë formë të kërkuar prej nesh, jemi përpjekur që t’i qëndrojmë besnik origjinalit duke ruajtur terminologjinë e gjuhës origjinale. Zërat bazë nga fillimi në fund janë terma grekë. Në shqipe janë sjellë nyjat, lidhëzat, parafjalët, tek-tuk ndonjë folje. Termat e përdorur në ligjëratën e Zolotas janë terma që përdoren gjerësisht në gjuhën shqipe jo vetëm në fushën e ekonomisë (ekonomi, antiekonomik), por edhe në fusha të tjera si: filozofi (filantropi), gjeografi (paralel), gjuhësi (frazologji), histori (arkond, autokton, epokë, etnik), letërsi (epilog, ironi, sarkazmë), mjekësi (anemi, diagnozë), muzikë (harmoni), në terminologjinë fetare (anatemë, herezi) etj.

Në variantin e dytë²⁰⁴, përkthyer në këtë formë të kërkuar prej nesh, jemi përpjekur, ta sjellim në një shqipe të kuptueshme nga të gjithë.

Varianti I

Kyrie, It is Zeus’ anathema on our epoch for the dynamism of our economies and the heresy of our economicmethods and policies that we should agonise between the Scylla of numismaticplethora and the Charybdis of economicanaemia. It is not my idiosyncrasy to be ironic or sarcastic but my diagnosis would be that politicians are rather cryptoplethorists. Although they emphatically stigmatize numismatic plethora, energize it through their tactics and practices. Our policies have to be based more on economic and less on political criteria.	Kirié (Kirié (Shqiptarët e shqiptojnë Qirié) (gr. Κύριος) / Zotërinj), Është anatema e Zeusit ndaj epokës sonë për shkak të dinamizmit të ekonomive tona dhe herezisë së metodave dhe politikave tona ekonomike që po e bëjmë Skilën e pletorës numizmatike dhe Karibdën e anemisë ekonomike të përjetojnë agoni. Nuk është në idiosinkrasinë time të bëhem ironik ose sarkastik, por diagnoza që do t’i bëja situatës është se politikanët janë tepër kriptopletoristë. Megjithëse e stigmatizojnë emfatikshëm pletorën numizmatike, e energizojnë atë nëpërmjet taktikave dhe praktikave të tyre. Politikat tona duhet të bazohen më tepër në kritere ekonomike dhe më pak në ato politike.
--	---

203 Përkthyer nga Viola Jonuzi.

204 Përkthyer nga Granit Zela.

Our gnomon has to be a metron between political, strategic and philanthropic scopes. Political magic has always been antieconomic. In an epoch characterised by monopolies, oligopolies, menopsonies, monopolistic antagonism and polymorphous inelasticities, our policies have to be more orthological. But this should not be metamorphosed into plethorophobia which is endemic among academic economists. Numismatic symmetry should not antagonize economic acme. A greater harmonization between the practices of the economic and numismatic archons is basic. Parallel to this, we have to synchronize and harmonize more and more our economic and numismatic policies panethnically. These scopes are more practical now, when the prognostics of the political and economic barometer are halcyonic. The history of our didymous organisations in this sphere has been didactic and their gnostic practices will always be a tonic to the polyonymous and idiomorphous ethnical economics. The genesis of the programmed organisations will dynamize these policies. I sympathise, therefore, with the aposties and the hierarchy of our organisations in their zeal to programme orthodox economic and numismatic policies, although I have some logomachy with them. I apologize for having tyrannized you with my hellenic phraseology. In my epilogue, I emphasize my eulogy to the philoxenous autochthons of this cosmopolitan metropolis and my encomium to you, Kyrie, and the stenographers.	Gnomi ynë duhet të jetë si metër midis qëllimeve politike, strategjike dhe filantropike. Magjia politike ka qenë gjithnjë anti-ekonomike. Në një epokë të karakterizuar nga monopolet, oligopolet, monopsonisja, antagonizmi monopolistik dhe moselasticiteti polimorf politikat tona duhet të jenë më tepër ortologjike. Megjithatë, nuk duhet lejuar që kjo, nëpërmjet metamorfozës, të kthehet në pletorofobi që është endemike ndërmjet ekonomistëve akademikë. Simetria numizmatike nuk duhet të kthehet në antagonizëm ndaj apogjeut ekonomik. Harmonizimi më i madh midis praktikave të arkondëve ekonomikë dhe numizmatikë është bazik. Paralelisht me këtë, duhet të sinkronizojmë dhe harmonizojmë gjithnjë e më shumë politikat ekonomike dhe numizmatike në aspektin e panetnicitetit. Këto fushëveprime janë më shumë praktike tani, në një kohë kur prognozat e barometrit politik dhe ekonomik janë halkionike. Historia e organizatave didime në këtë sferë ka qenë shumë didaktike dhe praktikat gnostike do të jenë gjithmonë një faktor tonik ndaj ekonomive polionome dhe idiomorfe etnike. Gjeneza e organizatave të programuara do t'i japin dinamizëm këtyre politikave. Prandaj, unë simpatizoj apostujt dhe hierarkinë e organizatave tona për zellin që kanë treguar ndaj politikave ekonomike dhe numizmatike ortodokse të programit, megjithëse pata një logomaki me ta. Ndiej të them apologjinë time që ju tiranizova me frazelogjinë time helene. Si për epilog, dua që eulogjia ime të jetë emfatike për autoktonët filoksenë të metropolit kozmopolit dhe enkomia ime për ju, Zotëri, dhe për stenografët. Përktheu: V. Jonuzi
---	---

Varianti II

Kyrie, It is Zeus' anathema on our epoch for the dynamism of our economies and the heresy of our economic methods and policies that we should agonise between the Scylla of numismatic plethora and the Charybdis of economic anaemia. It is not my idiosyncrasy to be ironic or sarcastic but my diagnosis would be that politicians are rather cryptopletorists. Although they emphatically stigmatize numismatic plethora, energize it through their tactics and practices. Our policies have to be based more on economic and less on political criteria. Our gnomon has to be a metron between political, strategic and philanthropic scopes. Political magic has always been antieconomic. In an epoch characterised by monopolies, oligopolies, menopsonies, monopolistic antagonism and polymorphous inelasticities, our policies have to be more orthological. But this should not be metamorphosed into plethorophobia which is endemic among academic economists. Numismatic symmetry should not antagonize economic acme. These scopes are more practical now, when the prognostics of the political and economic barometer are halcyonic. The history of our didymous organisations in this sphere has been didactic and their gnostic practices will always be a tonic to the polyonymous and idiomorphous ethnical economics.	Kirié, Është mallkimi i Zeusit për këtë epokë ndaj dinamizmit të ekonomive, herezisë së metodave dhe politikave tona ekonomike arsyjeja pse jemi në gjendje agonie mes Shillës së inflacionit financiar dhe Karibdës së anemisë ekonomike. Nuk është arsytim i stërholluar për t'u treguar ironik apo sarkastik por sipas diagnozës që unë i bëj kësaj gjendjeje politikanët janë njerëz me agenda dhe plane veprimi kriptopletoriste (sh.i.p.) Fjala kriptopletorist është përdorur për herë të parë nga ekonomisti grek Profesor Ksenofon Zolotas (Xenophon Zolotas, 1904-2004), i cili mendonte se politikanët janë kriptopletoristë. Pjesa e parë e fjalës "crypto" do të thotë sekret ose e fshehtë, ndërsa "plethora" do të thotë bollëk. Ai donte të thoshte se politikanët janë njerëz me agenda të fshehta ose me motive të panjohura. Megjithëse ata e damkosin me forcë inflacionin monetar, në të vërtetë e fuqizojnë atë me anë të taktikave dhe praktikave që zbatojnë. Politikat tona duhet të mbështeten më shumë në kriteret ekonomike dhe më pak në kriteret politike. Busulla jonë orientuese duhet të jetë një kompas që rrotullohet mes fushës politike, strategjike dhe filantropike. Truket magjike të politikës kanë qenë gjithnjë anti-ekonomike. Një epokë ku mbizotërojnë monopolet, oligopolet, blerësit e monopolizuar, antagonizmi i monopoleve dhe mungesa shumëformëshe e elasticitetit të tregjeve, politikat tona duhet të jenë shumë më të sakta. Por kjo nuk duhet të shndërrohet në fobi ndaj bollëkut diçka që ndodh rëndom mes ekonomistëve akademikë. Barazia monetare nuk duhet të luftojë lulëzimin ekonomik. Një harmonizim më i madh mes udhëheqësve ekonomik dhe financiar është themelor. Paralelisht me këtë, është e nevojshme të sinkronizohen dhe harmonizohen gjithnjë e më shumë politikat tona ekonomike dhe financiare përtej kombëtare.
--	---

The genesis of the programmed organisations will dynamize these policies. I sympathise, therefore, with the aposties and the hierarchy of our organisations in their zeal to programme orthodox economic and numismatic policies, although I have some logomachy with them. I apologize for having tyrannized you with my hellenic phraseology. In my epilogue, I emphasize my eulogy to the philoxenous autochthons of this cosmopolitan metropolis and my encomium to you, Kyrie, and the stenographers.	Këto fusha veprimi janë më praktike tani, pasi protagonistët e barometrit politik dhe ekonomik janë paqësorë. Historia e organizatave tona me natyrë të dyfishtë në këtë fushë ka qenë didaktike dhe praktikat e tyre njohëse do t'i japin gjithmonë tonin ekonomisë shumëëmërshe dhe shumë-formëshe. Origjina e organizatave të programuara do t'i gjallërojë këto politika. Rrjedhimisht, unë jam për krahesë i udhëheqësve dhe hierarkisë në organizatat tona për zellin e tyre për të programuar ekonominë tradicionale dhe politikat financiare, pavarësisht nga pikëpamjet e kundërta që ndaj me ta. Ju kërkoj ndjesë që ju torturova me terminologjinë e vjetër greke. Në fund të kësaj ligjërate, dua të theksoj lëvdatat e zjarra për vendësit bujarë të këtij metropoli kozmopolit dhe nderimet më të larta për Ju, Qirie dhe për stenografët. Përktheu: G.Zela
--	--

Për aq sa na lejon trajtesa e një artikulli, nga analiza e këtij teksti të përkthyer në dy variante, ngrihen dhe dalin në pah probleme të rëndësishme të përkthimit.

Me të drejtë lind pyetja. Cili variant duhet pranuar? I pari, i cili, për hir të së vërtetës, duhet thënë se është më pranë origjinalit, apo i dyti, i cili është larguar relativisht nga origjinali, por nga ana tjetër është më i kuptueshëm?

Varianti i parë kërkon njohuri shumë të thella shkencore dhe enciklopedike. Kërkon domosdoshmërisht një lexues të kultivuar, me shqollim të shëndoshë dhe me dije e njohuri mbi mesataren.

I dyti, përkundrazi, është një tekst divulgativ, relativisht i thjeshtuar qëllimisht në një gjuhë që i afrohet asaj të masës, gjuhës së një publiku të zakonshëm. Janë bërë përpjekje për të përdorur fjalën shqipe në vend të asaj greke, çka e bën tekstin më të kuptueshëm për shqipfolësit.

Mund të përdorej edhe një mënyrë tjetër përkthimi duke vendosur shënime në fund të faqes, perifrazime, ose shpjegime në kllapa, për çdo term grek. Si dhe të shënohej gjegjësi a sinonimi që do t'i shkonte për shtat në shqipe. Kjo do ta rëndonte shumë tekstin, si rrjedhim do ta bënte të lodhshëm për lexuesin. Duke qenë fjalë të karakterit pasiv (rrjedhimisht të panjohura e aq më pak të përdorshme në ligjërimin e përditshëm),

kjo e bën të vështirë si përkthimin, ashtu edhe kuptimin. Për arsye studimore, mendojmë se varianti i parë (ai më pranë origjinalit) nxjerr në pah erudicionin e thellë të autorit, ndërsa, mendojmë e gjykojmë se varianti i dytë (i kuptueshëm nga të gjithë) nxjerr në pah zotërimin mirë nga përkthyesi, të gjuhës mbërritëse (shqipes në rastin tonë), aftësinë e tij për ta thjeshtuar të ndërlikueshmen, jo se ai është i paaftë që të japë edhe formën e njëjtë a të afërt të origjinalit. Kështu, në të dyja rastet vlen për t'u marrë në konsideratë dhe të lavdërohet puna e përkthyesve.

Varianti i parë është i domosdoshëm për specialistët e mirëfilltë, për njohësit e lëndës, pra, për specialistë të fushës.

Përkundrazi, varianti i dytë, orvatet që ta bëjë tekstin divulgativ, të kuptueshëm, të rrokshëm nga masa.

Si përfundim, duke u nisur nga qëllimi se kujt i drejtohet, gjen zbatim edhe përkthimi i këtij teksti.

Në një manual a traktat shkencor, duhet (edhe për arsye erudicioni) të botohet varianti i parë. Në media, gazetë, portale, që ai të bëhet sa më i rrokshëm nga sa më shumë duhet të gjejë vend varianti i dytë i përkthimit.

Ligjërata e ekonomistit grek K. Zolotas, e pasur me terminologji me burim nga greqishtja, dëshmon se, pavarësisht nga mosnjohja e gjuhëve të njëri-tjetrit, ekonomistët do të flisnin për një temë ekonomike me terma shkencorë me burim nga greqishtja dhe do të kuptoheshin shumë mirë midis tyre, po ashtu do të flisnin e do të kuptoheshin edhe mjekët, politikanët, biologët, kimistët etj. Zgjedhja e greqishtes si burim i terminologjisë shkencore nuk ka qenë e rastësishme, por kishte arsyet e saj historike dhe përparësi praktike të caktuara, të cilat pritej të shtoheshin nga përdorimi i një burimi gjuhësor të përbashkët që kishte një fjalor të shumëllojshëm, gjithëpërfshirës me terma që ishin elastikë në formë, por edhe të qëndrueshëm në kuptime. Një fjalor terminologjik shkencor me burim gjuhësor nga greqishtja u jep shkencëtarëve sigurinë se termat e tyre do përçojnë kudo të njëjtat kuptime.

BIBLIOGRAFIA:

BABINIOTIS, J. (2015), Gjuha greke - e shkuara, e tashmja, e ardhmja (Ελληνική γλώσσα - παρελθον, παρον, μελλον), Athinë.

NYBAKKEN, O. E. (1979), Greek and latin in scientific terminology, The Iowa State University Press.

WILEY-BLACKWELL (2014), A Companion to the Ancient Greek Language, Nju-Jork.

http://www.ellinogermaniki.gr/ep/mila/links_zolotas.htm